

## Прогнозування особистісної реакції на економічні державні кризи

*Валерій Гнатенко, Державний заклад «Науково-практичний медичний реабілітаційно-діагностичний центр МОЗ України»*

У статті розглядаються поняття «криза», «кризова ситуація», «економічна криза», наведені основні характерні риси кризи, розглядаються можливі варіанти поведінки суб'єкта у кризовій ситуації: конструктивний і деструктивний. Проаналізовано перебіг економічної кризи 2008 року, що проявлялася у масовому зменшенні обсягів виробництва, зниженні попиту і цін на сировину, підвищенні рівня безробіття та розповсюдилась на грошово-кредитну, фіскальну, соціальну сфери, погіршила соціальне самопочуття та очікування суб'єктів господарювання й пересічних громадян. Криза зачепила не тільки економічні структури, а і всі галузі українського суспільства, соціальних груп та практично кожної особи, що суттєво вплинуло на соціальні відносини та на психологічний стан людей.

Зазначено, що кризи економічного, політичного і соціального характеру неодмінно позначаються на громадське здоров'я. Такі процеси особливо сильно детермінують емоційно-стресову реакцію людини, що є основою формування патологічних процесів і особливо хвороб, пов'язаних з психічним розладом. Тому задля запобігання негативних особистісних реакцій внаслідок впливу економічної державної кризи важливо вміти адаптуватися в кризовій ситуації, контролювати свої емоції, мати врівноважений психічний стан, достатній рівень життєстійкості, використовувати конструктивні стратегії копінг-поведінки, що дозволять протистояти психологічним навантаженням без негативних наслідків, а це потребує реалізації конкретних державних програм.

Визначено, що в умовах довготривалої військової агресії, поглиблення і розширення негативних тенденцій в економіці, низького рівня довіри до системи державного управління, слабкої фінансової дисципліни, високої корупції, незадовільної інвестиційної привабливості та надмірного боргового навантаження нинішня економічна динаміка України вкрай слабка, що вказує на утримання високих ризиків щодо поновлення кризового стану. Тому подолання ризиків відновлення кризових тенденцій, забезпечення довгострокової макроекономічної стабільності та запобігання негативним особистісним реакціям унаслідок кризи залишається одним із провідних завдань економічної політики України.

*Ключові слова:* криза, кризова ситуація, економічна криза, особистісна реакція, стрес, адаптація

## Forecasting personal response to economic state crises

*Valeriy Hnatenko, State Institution "Scientific and Practical Medical Rehabilitation and Diagnostic Center of the Ministry of Health of Ukraine"*

The article examines the concepts of "crisis", "crisis state", "economic crisis", the main characteristics of the crisis, considers the possible options for the behavior of the subject in a crisis state, namely constructive and destructive. The course of the 2008 economic crisis, which manifested itself in a massive drop in production, a drop in demand and prices for raw materials, an increase in unemployment, and a spread to the monetary, fiscal, and social areas, has worsened the social welfare and expectations of businesses and ordinary citizens have been analyzed. The crisis affected not only the economic structures but also all branches of Ukrainian society, social groups, and almost everyone, which significantly affected social relations and the psychological state of people.

It should be noted that the crises of economic, political, and social nature inevitably affect public health. Especially strongly such processes determine the emotional and stress response of a person, which is the basis for the formation of pathological processes and in particular diseases associated with mental disorders.

Therefore, to avoid negative personal reactions due to the economic crisis, it is important to be able to adapt to a crisis state, to control one's emotions, to have a balanced mental state, a sufficient level of resilience, to use constructive strategies of coping behavior to resist psychological stress without negative consequences and this requires the implementation of specific government programs.

It is determined that under the conditions of long-term military aggression, deepening and expansion of negative trends in the economy, low level of confidence in the system of public administration, weak financial discipline, high corruption, unsatisfactory attractiveness of investments, and excessive debt burden, the current economic dynamics of Ukraine are extremely weak, that demonstrates the high risk of crisis recurrence. Therefore, overcoming the risks of new crisis trends, ensuring long-term macroeconomic stability, and preventing negative personal reactions resulting from the crisis remains one of the main tasks of the economic policy of Ukraine.

**Keywords:** *crisis, crisis state, economic crisis, personal reactions, stress, adaptation*

## Прогнозирование личностной реакции на экономические государственные кризисы

*Валерий Гнатенко, Государственное учреждение «Научно-практический медицинский реабилитационно-диагностический центр МЗ Украины»*

В статье рассматриваются понятия «кризис», «кризисная ситуация», «экономический кризис», приведены основные характерные черты кризиса, возможные варианты поведения субъекта в ситуации: конструктивный и деструктивный. Проанализировано течение экономического кризиса 2008 года, проявившегося в массовом сокращении объемов производства, снижении спроса и цен на сырье, повышении уровня безработицы, ухудшении социального самочувствия и ожидания субъектов хозяйствования и рядовых граждан, распространившегося на денежно-кредитную, фискальную, социальную сферы. Кризис затронул не только экономические структуры, но и все отрасли украинского общества, социальных групп и практически каждого человека, существенно повлиял на социальные отношения и на психологическое состояние людей.

Отмечено, что кризисы экономического, политического и социального характера непременно сказываются на общественном здоровье. Такие процессы особенно сильно детерминируют эмоционально-стрессовую реакцию человека, являются основой формирования патологических процессов и особенно болезней, связанных с психическим расстройством. Поэтому, для предотвращения негативных личностных реакций вследствие влияния экономического государственного кризиса важно уметь адаптироваться в ситуации, контролировать свои эмоции, иметь уравновешенное психическое состояние, достаточный уровень жизнестойкости, использовать конструктивные стратегии копинг-поведения, которые позволят противостоять психологической нагрузке без негативных последствий, что требует реализации конкретных государственных программ.

Определено, что в условиях длительной военной агрессии, углубления и расширения негативных тенденций в экономике, низкого уровня доверия к системе государственного управления, слабой финансовой дисциплины, высокой коррупции, неудовлетворительной инвестиционной привлекательности и чрезмерной долговой нагрузки нынешняя экономическая динамика Украины крайне слаба, что указывает на содержание высоких рисков по возобновлению кризисного состояния. Поэтому преодоление рисков возобновления кризисных тенденций, обеспечение долгосрочной макроэкономической стабильности и предотвращение негативных личностных реакций вследствие кризиса остается одним из ведущих задач экономической политики Украины.

**Ключевые слова:** *кризис, кризисная ситуация, экономический кризис, личностная реакция, стресс, адаптация*

### Постановка проблеми.

**В** Україні відхід від посттоталітарної ідеології та розбудова нових норм суспільної взаємодії виявилися досить складними та болісними, обтяженими революціями, тероризмом, потрясіннями, військовою агресією. Слід розуміти, що турбулентні соціальні трансформації, економічна та політична кризи, інформаційно-емоційне перенавантаження триватимуть, як наявні загрози для здоров'я людини, ще довго. Основним змістом сучасної перехідної епохи, визначеної як глобальна трансформація, є формування ефективного механізму адаптації до високо мінливих умов зовнішнього середовища. У цих умовах особливо актуальне встановлення психологічних механізмів адаптації, що супроводжують життя людини в період глобальних потрясінь та запобігання негативних особистісних реакцій для розбудови сталої економіки держави.

### Аналіз публікацій за проблематикою.

Ступінь впливу світових криз на економіку України з часу набуття незалежності є предметом дослідження багатьох учених, таких як Я. А. Жаліло, О. С. Бабанін, А. О. Белінська (Жаліло та ін., 2009), В. П. Кухта (Кухта, 2012), Я. В. Мельник (Мельник, 2014), Л. С. Зайцева (Зайцева, 2011). Вони проаналізували основні виміри кризи 2008 р. встановили наслідки, розглянули шляхи їх подолання та дали відповідні рекомендації щодо пріоритетних напрямів антикризової політики. Причини виникнення криз та їх вплив на світовий економічний розвиток у своїй праці проаналізував А. Лазня (Лазня, 2012). Аналіз літературних джерел свідчить, що істотний вплив на особистісний розвиток людини спричиняють кризові ситуації, в яких вона перебуває на певних етапах свого життєвого шляху. Серед сучасних українських авторів проблему особистісних трансформацій у кризові періоди підіймають В. Й. Бочелюк (Бочелюк, 2019), В. М. Заїка, В. Ф. Моргун (Заїка, & Моргун, 2016), С. Б. Кас'янова (Кас'янова, 2018). Проте динамічність та масштаб суспільних криз ставлять дослідників перед новими викликами. Особливий науковий інтерес представляє по-

ведінка особистості в кризових ситуаціях.

Спостерігається відсутність єдиного розуміння всього спектра наслідків впливу економічної нестабільності на особистісні реакції, а також проблематики протидії деструктивним проявам кризових явищ в економіці. Дослідження мають бути спрямовані на поглиблене вивчення внутрішніх потенціалів людини, що допомагають їй протидіяти в умовах економічної кризи, зберігаючи свою особистісну сутність, цілісність, ідентичність та прогнозування особистісних реакцій.

**Мета дослідження** – проаналізувати перебіг економічної кризи 2008 року та спрогнозувати особистісні реакції внаслідок економічних криз держави.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Останнім часом у висвітленні проблем і подій, що відбуваються у світі, часто зустрічаються поняття «криза», «кризові ситуації». Одне зі значень грецького слова «криза» – «перелом», «шанс». В основі кризи, як правило, лежать негативні причини та події. Криза являє собою стан тривалого особистісного дисбалансу, який є результатом сильного за ступенем впливу або несподіваної події, а також пов'язане з різкою зміною соціального статусу особистості. Коли вимовляється слово «криза», виникають відчуття небезпеки та тривоги, актуалізується потреба швидкого реагування і необхідності дії (Бариліак, 2008). Кризова ситуація – це ситуація емоційного та інтелектуального стресу, що потребує значної зміни уявлень про світ і про себе за короткий проміжок часу.

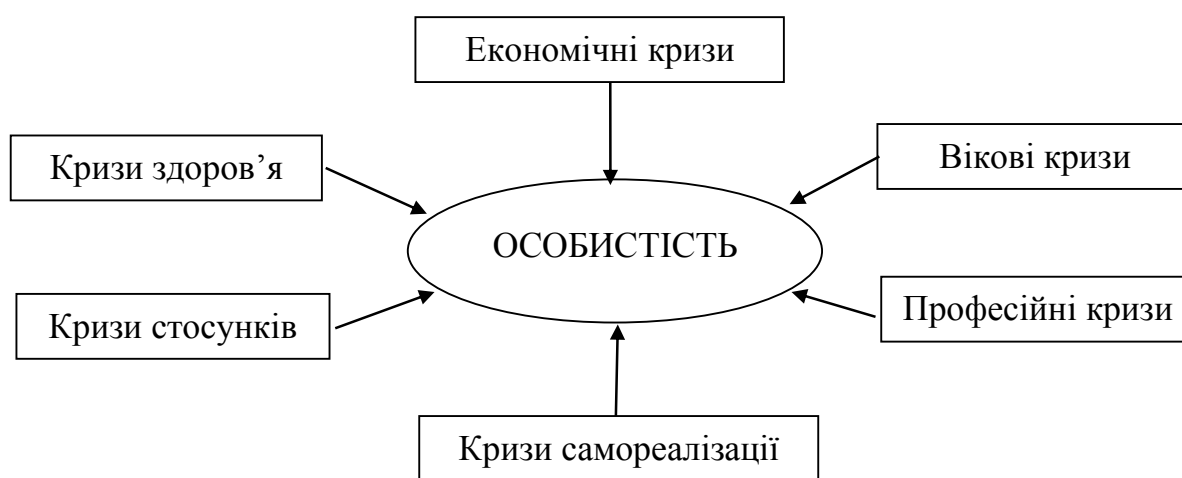
Відомий психолог А. Маслоу пише: «Згідно з моїми спостереженнями, найбільш повчальний життєвий досвід людей часто пов'язаний з окремими життєвими епізодами, типу трагедії, смерті, травми, зміни віросповідання і несподіваного осяяння, які міняли весь їх світогляд і, відповідно, всю їх діяльність» (Маслоу, 2008).

Кожна особистість впродовж життя періодично стикається з кризовими ситуаціями та переживає кризові стани. Люди, що пережили кризові події свого життя, говорять про те, що їм вже нічо-

го не страшно. З точки зору науки у них підвищилася норма адаптації до життя. Це сталося через те, що стрес певною мірою загартовує людину, адаптуючи її до діяльності в нових, складніших умовах. Можна стверджувати, що будь-яка криза завжди є перевіркою моральних і життєвих цінностей менеджерів (Монина, & Раннала, 2009).

Важливо зазначити, що криза може позначитися позитивно або конструктивно

на розвиток особистості, а може негативно чи деструктивно. Деякі кризи є природним і нормальним процесом, а деякі вимагають від людини надмірних зусиль, фізичного та психоемоційного плану (Барилляк, 2008). До неодмінних життєвих труднощів, що супроводжують життя будь-якої людини, додаються економічні кризи держави, що посилюють суспільне протиріччя та конфлікти, загрози особистісної безпеці та добробуту (рис.1).



**Рис. 1. Кризи особистості**

Турбулентні явища, пов'язані з глобалізацією та періодичними економічними кризами, докорінно змінюють світ. В умовах глобалізації він не став більш стабільним і передбачуваним. Навпаки, його головними характеристиками стали хаос, підвищений потенціал конфліктності. Криза виникає внаслідок постійної зміни фаз турбулентності та функціонування економічних систем. Поки економіка розвивається, настрої у суспільстві в цілому позитивні. У результаті змін життєві стандарти різко знижуються, виникає різке невдоволення населення. І навіть розвиваючись, світова економіка, нерівномірно розподіляє продукт свого розвитку. Багато держав, регіонів, перебуваючи на «периферії», живуть на дотації «центру» або позикові кошти. Нерівномірно розподілений фінансовий капітал спричиняє переміщення робочої сили (у тому числі й нелегальної), матеріалів, енергії. У та-

ких умовах сталий розвиток стає більш ніж проблемним (Панченко, & Антонов, 2020).

Економічна криза, що визначається, як різке погіршення економічного стану країни, виражається у значному спаді виробництва, девальвацією національної грошової одиниці, скороченням державних доходів і зростанням дефіциту, нарощуванням зовнішньої державної заборгованості, порушенні сформованих виробничих зв'язків, у банкрутстві підприємств та у зростанні безробіття, спадом обсягів продажу експортної продукції вітчизняних підприємств на світових ринках, падінням цін, підвищенням рівня світової конкуренції; скороченням обсягів виробництва та виділенням якісних властивостей продукції, що підвищують її конкурентоспроможність, що в цілому призводить до зниження життєвого рівня, добробуту населення. Економічні кризи є

наслідком гострих протиріч в економіці країни (Кухта, 2012).

Для оцінки добробуту населення існує ряд показників, які умовно можна розділити на дві групи: індикатори рівня життя та індикатори якості життя. До основних індикаторів рівня життя відносять такі показники, як реальні доходи населення, реальна заробітна плата, індекс споживчих цін, рівень безробіття і показники диференціації доходів населення. До індикаторів якості життя відносять індекс розвитку людського потенціалу (індекс людського розвитку), індекс інтелектуального потенціалу суспільства, людський капітал на душу населення, коефіцієнт життєздатності населення. Ці показники відображають як стабільність економіки, так і кризові явища.

Характерні риси кризи:

1. Усвідомлення людиною того, що події, які викликали кризу, не піддаються її контролю.

2. Несподіванка – оскільки особа не очікує кризових подій, то стикаючись з ними, переживає сильні негативні емоції (гнів, агресія або депресія, спрага помсти «винуватцям» кризи).

3. Невизначеність майбутнього – криза майже завжди руйнує певні плани в майбутньому. У найгостріші періоди переживання кризи людина може вважати, що майбутнього взагалі немає.

4. Зміна звичного ходу життя. Криза вчить жити і думати по-новому. Будь-яка адаптація вимагає певного часу і відбувається часто болісно. Але саме адаптуючись до нових умов, виникає розуміння здатності на більше.

5. Тривалість протікання. Криза, як і стрес, може бути тривалою та супроводжуватися різними негативними впливами, багато з яких можуть перейти в розряд хронічних (наприклад, перевантаження персоналу (через вимушені скорочення), нестача фінансів, посилення конкуренція та ін.). Тому чим швидше відбудеться налаштування на пролонговану кризу, тим скоріше наступить адаптація. Особистість повинна бути готовою до різних варіантів протікання послідуєчої кризи та її наслідків (Монина, & Раннала, 2009).

Подібним довготривалим явищем стала економічна криза світового масштабу 2008 року, що спричинила погіршення ключових показників економічного розвитку в переважній більшості країн. Світова фінансова криза тільки підсилила економічну кризу в Україні 2008 року внаслідок відсутності в країні стратегії економічного розвитку та прийняття Урядом та Верховною Радою цілого ряду непродуманих державних рішень, що стало спусковим механізмом кризових явищ (Зайцева, 2011). Криза була наслідком тієї державної політики, що будувалася та реалізовувалася в минулому і яка призвела до неспроможності держави завчасно спрогнозувати настання кризового стану та забезпечити стабільність економічного розвитку.

Внутрішніми передумовами розповсюдження в Україні економічної кризи стали: політична нестабільність протягом останніх років, прискорене підвищення цін у 2008 році, внаслідок збільшення обсягів соціальних виплат та зростання вартості енергоресурсів, необґрунтована ревальвація гривні в травні 2008 року, що завдала значних збитків українським експортерам, сприяла здешевленню імпортованих товарів, значні обсяги зовнішніх позик, залежність від зовнішніх ринків, дефіцит ліквідності в банківській системі, різке скорочення кредитування і підвищення кредитних вимог, поширення споживчого попиту на імпортовані товари.

Фінансова криза, яка розпочалася в Україні з початку 2008 р. поступово почала проявлятися у масовому зменшенні обсягів виробництва, зниженні попиту і цін на сировину, підвищенні рівня безробіття. Вона набула широких вимірів та розповсюдилася на грошово-кредитну, фіскальну, соціальну сфери, погіршила соціальне самопочуття та очікування суб'єктів господарювання й пересічних громадян (Зайцева, 2011). На той час в Україні криза стала головною проблемою не тільки для політиків, державних службовців, політологів, науковців, соціологів, але й для більшості простих українців. Вона зачепила не тільки економічні структури, а і всі галузі українського су-

спільства, соціальних груп та практично кожної особи, що суттєво вплинуло на соціальні відносини та на психологічний стан людей.

У кожній країні, у кожному суспільстві прояви економічної кризи мають свої специфічні риси, тим самим демонструючи ступінь забезпечення національної безпеки, рівень підготовленості до непередбачуваних загроз. Україна була однією з найбільш постраждалих країн, оскільки її економіка залежить від експорту та внутрішньополітичної ситуації. Економічний базис є визначним фактором у вразливості системи національної безпеки України. Однак можна говорити про об'єктивні (показники економічного спаду та зростання безробіття) та суб'єктивні (показники громадської думки та самопочуття громадян) прояви кризи в Україні.

Після цієї глобальної кризи більшості країн вдалося відновити позитивну динаміку економічного розвитку, але на жаль Україна знову потерпає від кризових проявів. В умовах довготривалої військової агресії, поглиблення і розширення негативних тенденцій в економіці, низького рівня довіри до системи державного управління, слабкої фінансової дисципліни, високої корупції, незадовільної інвестиційної привабливості та надмірного боргового навантаження нинішня економічна динаміка України вкрай слабка, що вказує на утримання високих ризиків поновлення кризового стану. Тому подолання ризиків відновлення кризових тенденцій і забезпечення довгострокової макроекономічної стабільності залишається одним із провідних завдань економічної політики України. На сьогодні Україні, щоб не допустити чергового кризового шоку, треба використовувати антикризові заходи й заходи з економічного відновлення, які належним чином не були враховані та залучені в післякризові періоди.

Науковці (Кухта, 2012; Мона, & Раннала, 2009) вважають, що переживання кризового періоду в країні відображується на всіх сферах життєдіяльності

людини. Криза впливає на наші думки, почуття і поведінку. Під впливом кризи люди починають гірше міркувати, частіше відчувають негативні емоції, що може призвести до зниження продуктивності роботи. Подібна ситуація легко провокує конфлікти на роботі та в сім'ї, що безпосередньо впливає на гірше виконання звичних соціальних ролей. Це все може протікати на фоні поганого самопочуття або хронічної втоми (рис. 2).

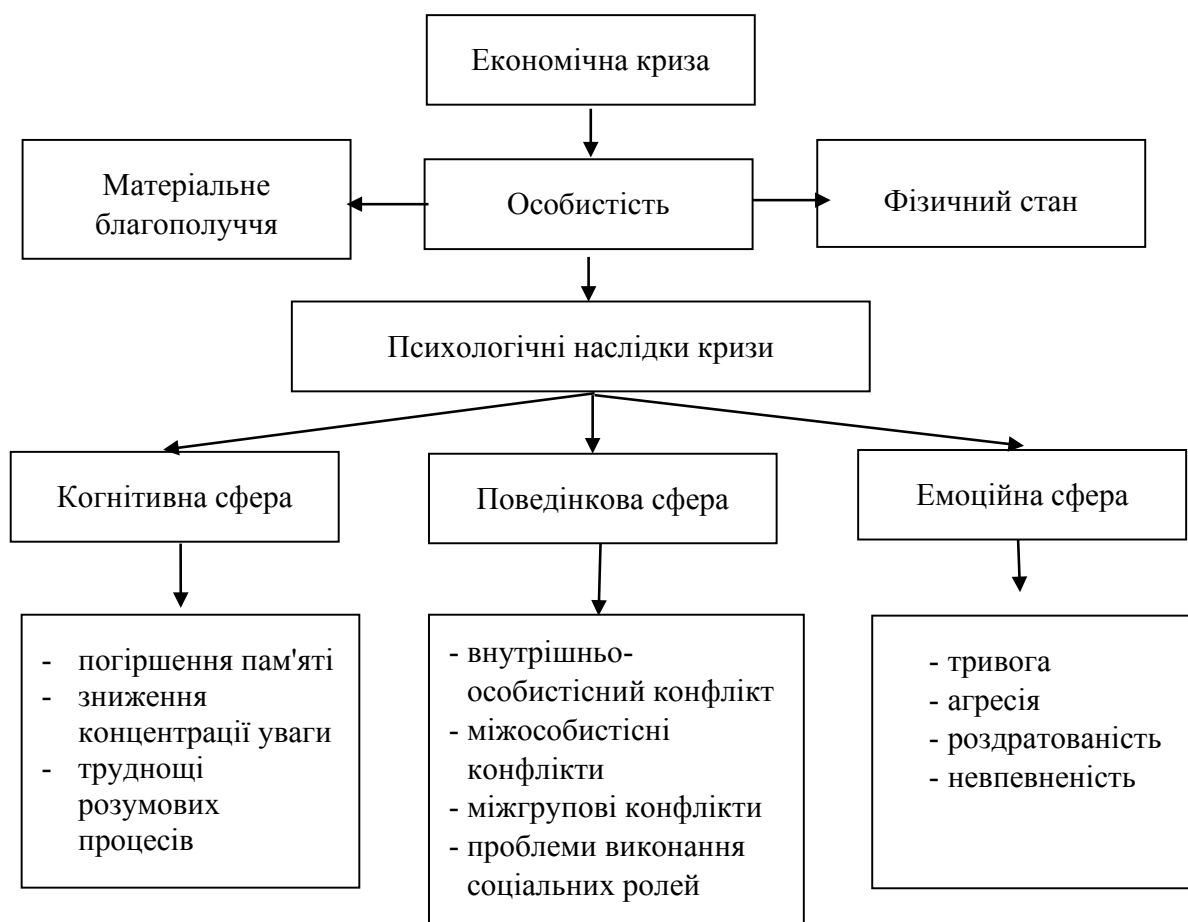
Криза – це напружена, непередбачувана подія, що викликає емоційне потрясіння у людей, які зіткнулися з нею. Під час кризи часто виникають ситуації, коли для людини або групи людей звичайні методи подолання проблем є неефективними. У результаті цього поведінка людей може створювати небезпеку для їхнього здоров'я.

Дослідження проблеми особистісних ресурсів подолання складних життєвих ситуацій (безробіття) в умовах економічної кризи в Україні є досить актуальним. Наслідки безуспішного пошуку роботи носять не тільки економічний та соціальний, а й психологічний характер. Втрата звичного статусу, тривале перебування в ситуації безробіття негативно позначається на самооцінці особистості. Це супроводжується зростанням тривоги, призводить до появи ознак депресії, що в цілому свідчить про наростання ознак психічної дезадаптації, зниженні рівня психологічного здоров'я особистості.

Кожна людина здатна сама розв'язувати проблеми, в тому числі й в кризовій ситуації за допомогою особистісних ресурсів. Ресурс – це адаптаційна здатність психіки людини посилювати в багато разів інтенсивність своєї діяльності в порівнянні зі станами відносного спокою. Адаптаційні здібності людини залежать від психологічних особливостей особистості. Саме ці особливості визначають можливості адекватного регулювання фізіологічних станів. Чим розвиненіші адаптаційні можливості, тим вища ймовірність того, що організм людини збереже нормальну працездатність і високу ефективність діяльності під час

впливу психогенних факторів зовнішнього середовища. Вплив ситуації кризи на людину є трирівневий (поведінковий,

когнітивний і емоційний), тому і надання самопомоги має бути комплексним та охоплювати всі три рівні (рис. 2).



**Рис. 2. Вплив економічної кризи на особистість**

Кожна людина здатна сама розв'язувати проблеми, в тому числі й в кризовій ситуації за допомогою особистісних ресурсів. Ресурс – це адаптаційна здатність психіки людини посилювати в багато разів інтенсивність своєї діяльності в порівнянні зі станами відносного спокою. Адаптаційні здібності людини залежать від психологічних особливостей особистості. Саме ці особливості визначають можливості адекватного регулювання фізіологічних станів. Чим розвиненіші адаптаційні можливості, тим вища ймовірність того, що організм людини збереже нормальну працездатність і високу ефективність діяльності під час впливу психогенних факторів зовнішнього середовища. Вплив ситуації кризи на людину

є трирівневий (поведінковий, когнітивний і емоційний), тому і надання самопомоги має бути комплексним та охоплювати всі три рівні (рис. 2).

Певна кризова ситуація, до якої нам доводиться адаптуватися, може сприйматися нами як стресова. Когнітивна оцінка ситуації як травматичної, загрозової може привести до того, що вона сприймається як стресова, негативна. Емоційне збудження, яке може проявлятися як тривога, гнів, страх, роздратування, призводить до фізіологічних порушень. Збільшується частота дихання, підвищується м'язова напруга, артеріальний тиск та ін. При тривалому характері кризового стану наслідком може стати хвороба, зниження працездатності.

датності, конфлікти в родині й на роботі.

Чи стане кризова ситуація причиною стресу, залежить від когнітивної оцінки людини. Одна і та ж ситуація може стати для однієї людини стресогенною, а на іншу ніяк не вплинути. І навіть для одної й тої ж людини в різний час одна і та ж ситуація в одному випадку може бути стресовою, а в іншому – ні. Стрес, що триває роками, значно вичерпує психологічні ресурси суспільства.

Якщо дотримуватися теорії стресу, запропонованої Г. Сельє, то під стресом розуміється стан надмірного сильного і тривалого психологічного напруження, яке виникає у людини, коли її нервова система одержує емоційне перевантаження. До стресу відносяться реакції організму на будь-який досить сильний вплив середовища. Він виділяє дві форми адаптивного синдрому: стрес корисний – еустрес і шкідливий – дистрес. Однак частіше під стресом розуміють реакції організму саме на негативні впливи зовнішнього середовища, що і знаходить своє зображення у величезних кількостях визначень цього феномена.

Таким чином, когнітивна оцінка ситуації обумовлена як особистісними особливостями самої людини, так і контекстом (сімейною атмосферою, ситуацією на роботі). У такому випадку самопоміч повинна виражатися в зміні цієї оцінки людиною, якій необхідно навчитися знаходити світлі, позитивні моменти у будь-якій ситуації. Тільки сама людина може провести інвентаризацію власних ресурсів, проаналізувати вже наявні й колишні виявлені успішні стратегії та змінити установку на ситуацію. Так, установка «я – жертва ситуації» крім того, що не допоможе впоратися з важкою кризовою ситуацією, ще і буде віднімати енергію, сили й бажання самому що-небудь змінити. Результатом цього може стати депресія, хвороба або агресивна поведінка. Таким чином, саме когнітивна оцінка події запускає стресову реакцію. Саме тому схильність мислити позитивно є важливим ресурсом стресостійкості.

Феномен звикання тримається на традиції терпіння, покори й він, як правило, в нашому суспільстві, в нашій культурі співіснує з феноменом виживання. Останнє є специфічним способом життєдіяльності, що опирається на

вкрай низькі життєві ресурси. В умовах дефіциту життєвих ресурсів людина спрямовує, концентрує наявний у неї потенціал на задоволення безпосередніх, базових потреб – у їжі, одязі, утриманні житла, і відмовляється від усіх інших. Вся життєдіяльність людини зосереджена навколо того, щоб відтворити себе фізично і допомогти це зробити своїм близьким, щоб задовольнити найпростіші, найнеобхідніші базові фізіологічні потреби. Тобто вона немає можливості задовольняти інші потреби, пізнавальні, естетичні, в неї відсутня мотивація для найбільшої реалізації особистісних можливостей – самоактуалізації.

У сучасній ситуації глобальних змін у світі та у суспільстві найбільш значущими є зміни самої людини, її особистості. Пошук психологічних ресурсів зазвичай є вирішальним моментом саморегуляції, а також складовою реабілітації в екстремальних умовах. Якщо людина вважає себе здатною контролювати те, що відбувається, готова активно діяти й долати перешкоди і ця її впевненість зберігається в екстремальних ситуаціях – їй достатньо покластися на власні психологічні ресурси. Якщо ж це не так, необхідний кропіткий пошук тих психологічних ресурсів, які дозволили б відновити й зберегти самовладання та впевненість у собі. Діючи в екстремальних умовах, всупереч переживанням особистість змінює і формує власні переконання й диспозиції.

Допомогу людині в період економічної кризи, окрім її самої, її сім'ї та друзів, повинні надавати також державні органи влади та соціального захисту населення. Перш за все, державою бажано передбачити паніку, своєчасно та правдиво інформувати населення про антикризові заходи, що проводяться урядом задля відновлення економічної стабільності. Доцільно організувати системну допомогу людям, що зазнали негативного впливу стресових економічних ситуацій, шляхом реалізації конкретних державних програм, спрямованих на підтримку національного здоров'я у період економічних криз.

Держава повинна бути не тільки розпорядником та координатором економічних процесів,



а і зобов'язана брати активну участь в господарській діяльності через органи та інституції, що уповноважені на виконання функцій держави зі здійснення ефективного регулювання, контролю та моніторингу економічних процесів з метою вчасного виявлення криз та ризикових явищ в економічній системі, їх ефективного подолання та уникнення настання негативних наслідків у майбутньому.

#### **Висновки:**

1. Практика економічного розвитку будь-якої країни свідчить, що криз уникати поки не вдається, але задля передбачуваності кризи треба долати низки її соціально-економічних причин і передумов. Для цього державна політика передусім повинна мати спеціальні нормативно-правові акти: концепції, стратегії, програми тощо, які деталізують окремі напрями її реалізації, а також містять систему індикаторів запобігання кризовим явищам, набір інструментів подолання негативних наслідків для людини, а також систему показників, що характеризує стабільність чи, навпаки, кризовий стан економіки країни.

2. Загальні кризи економічного, політичного і соціального характеру істотно позначаються на громадському здоров'ї. Такі процеси особливо сильно детермінують емоційно-стре-

сову реакцію людини, що є основою формування патологічних процесів і особливо хворобливих наслідків, що позначаються на економічній активності суб'єкта, економічному благополуччі держави. Тому обов'язковим є реалізація конкретних державних програм, спрямованих на підтримку здоров'я громадян у період економічних криз.

3. Застосування системного підходу до процесів управління вимагає врахування «людського фактору», що проявляється не тільки в інтелектуально-когнітивних якостях індивідів, як суб'єктів управління, а й в їх психічному здоров'ї та психологічному благополуччі. Набуті індивідом психічні розлади несуть економічні збитки для держави: покриття стаціонарного лікування, реабілітації, соціальних виплат з інвалідизації. Тому державні службовці повинні володіти здатністю активно і самостійно реагувати на динамічні зміни середовища, шукати і знаходити шляхи виходу з критичних ситуацій, концентрувати зусилля на вирішення найбільш складних проблем, використовувати накопичений досвід подолання криз, пристосовуватися до виникаючих ситуацій, бо від цього значною мірою залежать високі кінцеві показники управлінської діяльності щодо забезпечення сталого економічного розвитку.

#### **БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:**

- Бариляк І.А. Соціально-психологічні аспекти кризових ситуацій. *Вестник Ленинградского государственного университета им. А.С. Пушкина*. 2008. С. 123–127.
- Бочелюк В.Й. Трансформація особистості в період глобальної соціально-економічної кризи. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2019. Вип. 3. С. 114–121.
- Горбунова М.Ю. Емоції общества в контексте соціально-економічних трансформацій. *Социум и власть*. 2012. № 4(36). С. 11–17.
- Жаліло Я. А., Бабанін О. С., Белінська Я. В. та ін. Економічна криза в Україні: виміри, ризики, перспективи / за заг. ред. Я. А. Жаліло. Київ : НІСД. 2009. 142 с.
- Заїка В. М., Моргун В. Ф. Типологія життєвих криз та ініціальних тенденцій трансформації людини на основі багатовимірної теорії особистості. *Психологія і особистість*. 2016. № 2 (10) Ч. 2. С. 29–44.
- Зайцева Л. С. Україна на шляху подолання фінансової кризи. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2011. Том 2, № 11. URL: <http://fkd.org.ua/article/view/29068/26159>.
- Кас'янова С. Б. Особистісні ресурси подолання складних життєвих ситуацій (безробіття). *Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя*: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (22-23 лютого 2018 року, м. Суми) / Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2018. С. 52–53.
- Кухта П. В. Кризи, їх причини та наслідки. *Ефективна економіка*. 2012. № 10. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1439>.
- Лазня А. Фінансова криза: причини виникнення та вплив на світову економіку. *Світ фінансів*. 2012. № 2. С. 54–62.
- Маслоу А. Г. Мотивация и личность. 3-е. изд. Санкт-Петербург : Питер, 2008. 357 с.

Мельник А. О. Світові економічні кризи в економіці України та їх наслідки. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2014. Вип. 2. С. 108–113.

Монина Г. Б., Раннала Н. В. Кризис и психологические ресурсы человека. *Ученые записки Санкт-Петербургского университета управления и экономики*. 2009. № 3(25). С. 93–101.

Панченко О. А., Антонов В. Г. Турбулентність і суспільні метаморфози як фактори ризиків державного управління. Збірник наукових праць: *Ефективність державного управління*. 2020. Вип. 2 (63). С. 170–182. doi: 10.33990/2070-4011.63.2020.212674.

## REFERENCES

Bariljak, I. A. (2008). Social'no-psihologicheskie aspekty krizisnykh situatsiy [Socio-psychological aspects of crisis situations]. *Vestnik Leningradskogo gosudarstvennogo universiteta im. A.S. Pushkina – Bulletin of the Leningrad State University A.S. Pushkin*, 123–127 [in Russian]

Bocheliuk, V. J. (2019). Transformatsiia osobystosti v period hlobal'noi sotsial'no-ekonomichnoi kryzy [Transformation of specialness in the period of the global social and economic crisis]. *Naukovyj visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu – Scientific Bulletin of Kherson State University*, 3, 114–121 [in Ukrainian].

Gorbunova, M. Ju. (2012). Jemocii obshhestva v kontekste social'no-jekonomicheskikh transformatsiy [Emotions of society in the context of socio-economic transformations]. *Socium i vlast' – Society and power*, 4(36), 11–17 [in Russian].

Zhalilo, Ya. A., Babanin, O. S., Belins'ka, Ya. V. ta in. (2009). *Ekonomichna kryza v Ukraini: vymiry, ryzyky, perspektyvy [Economic crisis in Ukraine: dimensions, risks, prospects]*. Ya. A. Zhalila (Ed.). Kyiv: NISD [in Ukrainian].

Zaika, V. M., & Morhun, V. F. (2016). Typolohiia zhyttievyykh kryz ta initsial'nykh tendentsiy transformatsii liudyny na osnovi bahatovymirnoi teorii osobystosti [Typology of life crises and initial tendencies of human transformation on the basis of multidimensional theory of personality]. *Psykholohiia i osobystist' – Psychology and personality*, 2 (10), 29–44 [in Ukrainian].

Zajtseva, L. S. (2011). Ukraina na shliakhu podolannia finansovoi kryzy [Ukraine on the way to overcoming the financial crisis]. *Finansovo-kredytna diial'nist': problemy teorii ta praktyky – Financial and credit activities: problems of theory and practice*, 2(11). Retrieved from <http://fkd.org.ua/article/view/29068/26159> [in Ukrainian].

Kas'ianova, S. B. (2018). Osobystisni resursy podolannia skladnykh zhyttievyykh sytuatsiy (bezrobittia) [Personal resources for overcoming difficult life situations (unemployment)]. Proceeding of IV International Scientific and Practical conference: *Osobystist' u kryzovykh umovakh ta krytychnykh sytuatsiakh zhyttia – Personality in crisis and critical life situations*, 52–53, [in Ukrainian].

Kukhta, P. V. (2012). Kryzy, ikh prychny ta naslidky [Crises, their causes and consequences]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*, 10. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1439> [in Ukrainian].

Laznia, A. (2012). Finansova kryza: prychny vynyknennia ta vplyv na svitovu ekonomiku [Financial crisis: causes and impact on the world economy]. *Svit finansiv – The world of finance*, 2, 54–62 [in Ukrainian].

Maslou, A. G. (2008). *Motivatsiia i lichnost' [Motivation and personality]*. 3rd edition. Sankt-Peterburg: Piter [in Russian].

Mel'nyk, A. O. (2014). Svitovi ekonomichni kryzy v ekonomitsi Ukrainy ta ikh naslidky [World economic crises in the economy of Ukraine and their consequences]. *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky – Global and national economic problems*, 2, 108–113 [in Ukrainian].

Monina, G. B., & Rannala, N. V. (2009). Krizis i psihologicheskie resursy cheloveka [Crisis and psychological resources of man]. *Uchenye zapiski Sankt-Peterburgskogo universiteta upravleniya i jekonomiki – Scientific notes of St. Petersburg University of Management and Economics*, 3(25), 93–101 [in Russian].

Panchenko, O. A., & Antonov, V. H. (2020). Turbulentnist' i suspil'ni metamorfozy iak faktory ryzykiv derzhavnoho upravlinnia [Turbulence and social metamorphoses as risk factors for public administration]. *Zbirnyk naukovykh prats': Efektivnist' derzhavnoho upravlinnia – Collection of scientific works: Efficiency of public administration*, (63), 170–182. doi: 10.33990/2070-4011.63.2020.212674.

### Гнатенко Валерій

Кандидат економічних наук, науковий співробітник ДЗ «Науково-практичний медичний реабілітаційно-діагностичний центр МОЗ України»

Email: rdckonst@ukr.net

Цитування: Гнатенко, В. (2020). Прогнозування особистісної реакції на економічні державні кризи. *Аспекти публічного управління*, 8(6), 6–15. doi:10.15421/1520100

Citation: Hnatenko, V. (2020). Prohnozuvannia osobystisnoi reaktsii na ekonomichni derzhavni kryzy [Forecasting personal response to economic state crises]. *Public administration aspects*, 8 (6), 6–15. doi:10.15421/1520100

Стаття надійшла / Article arrived: 09.11.2020

Схвалено до друку / Accepted: 23.12.2020